

CONTRACTOR
Academia Română, Filiala Iași

Președinte
Acad. Viorel Barbu

Nr. și data înregistrării

Programul:	Resurse umane
Tipul proiectului:	Proiecte de cercetare postdoctorală
Cod proiect:	PD_546

SINTEZA LUCRĂRII, 2010

Titlul proiectului: “O societate în căutarea onoarei. Duel și masculinitate în sfera publică din România (1859-1918)”

Director de proiect: dr. Mihai Chiper

Activitățile științifice în cadrul proiectului au fost stabilite prin anexa II la contractul de finanțare încheiat între Filiala Iași a Academiei Române și Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior și a Cercetării Științifice Universitare (UEFISCSU): 1. Activitate de cercetare în arhive și biblioteci; 2. Selectarea, organizarea și interpretarea informațiilor obținute; 3. Diseminarea primelor rezultate prin participarea la o conferință internațională și trimiterea spre publicare a unui studiu.

1.1. Activitate de cercetare în biblioteci și arhive.

Locații: Iași, București.

Cercetările s-au desfășurat în cea mai mare parte la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași al Academiei Române, Biblioteca Centrală Universitară din Iași. La Direcția Județeană a Arhivelor Naționale au fost cercetate următoarele fonduri: fond Corpul IV Armată, cu număr de inventar 1430; fond Curtea Criminală Iași, număr de inventar 439 și 444; Cabinetul de instrucție al Tribunalului Iași, număr de inventar 294; Baroul Avocaților Iași, număr de inventar 601; Tribunalul Iași, secția a III-a, Curtea de Apel Iași, secția a II-a. De asemenea, a fost realizată o deplasare de documentare în bibliotecile și arhivele din București, după cum urmează:

a) biblioteci:

Biblioteca Academiei Române, București; Biblioteca Centrală Universitară din București; Biblioteca Națională a României.

b) arhive

La arhivele Arhivele Naționale din București au fost consultate:

Fond Departamentul Trebilor din Lăuntru, Moldova (1834-1864), număr inventar 1080; fond Ministerul Justiției Penale(1830-1866), număr de inventar 1675; fond Butculescu, număr de inventar 1138 și 2234; fond Cantacuzino, număr de inventar 1289 și 830; fond Rucăreanu, număr de inventar 1656; fond Felurite Pricini(1828-1929), număr de inventar 1369; fond Alexandru Ghica, număr de inventar 1226; fond Bengescu, număr de inventar 1521; fond Cabinet Dimitrie Ghica, număr de inventar 1177; fond Crețulescu (1644-1968), număr inventar 1839; fond Davila, număr de inventar 1615; fond Dimitrie Ghica, număr de inventar 1879; fond Rosetti (1870-1955), număr inventar 1294; fond Fălcoianu, număr de inventar 1757; fond Greceanu, număr de inventar 1634; fond Parlament, număr de inventar 779; fond Senat, număr de inventar 302; fond Ministerul de Război, număr de inventar 2235, 2236; fond Romanescu, număr de inventar 1756; fond Socec Alexandru, număr de inventar 1243; fond Societatea română de gimnastică, scrimă și dare la semn, număr de inventar 782; fond Brătianu (1850-1948), număr de inventar 1286; fond P.P.Carp (1828-1906), număr inventar 1119; fond Catargiu (1871-1958), număr inventar 1628, fond Carol I personal (1823-1914), număr inventar 1453, 1455.

Cercetările au dus la identificarea unor documente și informații necunoscute sau neutilizate în literatura de specialitate românească, care vor fi considerate punct de plecare în verificarea unor noi piste de analiză a problematicii onoarei în societatea românească modernă.

1.2. Activitate de selectare, organizare și interpretarea informațiilor obținute în cadrul arhivelor și bibliotecilor în vederea redactării și publicării unor studii.

A fost consultată literatura istorică de specialitate. Printre lucrările de referință consultate se numără: J. G. Peristiany, Julian Pitt-Rivers, *Honor and grace in anthropology* (1992); Pieter Spierenburg, *The Broken Spell: A Cultural and Anthropological History of Preindustrial Europe* (1991), Ute Frevert, *Men of honour: A social and cultural history of the duel* (1995), Ute Frevert, *A Nation in Barracks: Modern Germany, Military Conscription and Civil Society* (2004); Robert Nye, *Masculinity and male code of honor in modern France* (1993); Robert B. Shoemaker, *The Taming of The Duel: Masculinity, Honour and Ritual Violence in London, 1660-1800*, (2002); Witz Anne, Barbara L. Marshall, *The quality of manhood: masculinity and embodiment in the sociological tradition* (2003); Denis M. Provencher, *The Nation According to Lavissee. Teaching Masculinity and Male Citizenship in Third-Republic France* (2007); A. Craig, *The Politics of the Prussian Army 1640–1945* (1964); V. R. Berghahn, *Militarism: The History of an International Debate* (1981); Peter Stearns, *Be a Man! Males in modern society* (1979); Mark Christopher Carnes, Clyde Griffen, *Meaning for manhood: Constructions of masculinity in Victorian America* (1990); E. Anthony Rotundo, *American manhood: Transformations in masculinity from the Revolution to the modern era* (1993); David French, *The Nation in Arms II. The Nineteenth Century* (2000), S.E. Finer, *State and Nation-Building in Europe: The Role of the Military*, (1975); M. Levi, *Consent*,

Dissent, and Patriotism (1997); Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870-1914* (1976); Jeffrey Schneider, *The Pleasure of the Uniform: Masculinity, Transvestism, and Militarism* (1997), Istvan Deak, *Mai presus de naționalism. O istorie politică și socială a corpului de ofițeri habsburgici, 1848-1918* (2009).

I. Interpretarea datelor s-a axat în principal pe influența pe care a exercitat-o instituția armatei, mediul de socializare militar și corpul ofițeresc asupra societății, în ceea ce privește răspândirea noțiunilor și comportamentelor circumscrise onoarei de tip occidental. A fost analizat contextul general politic și militar în care au fost luate măsurile prin intermediul cărora societatea românească avea să fie influențată de un intens curent militarist pe parcursul a câteva decenii. Datele avute la dispoziție arată că, din punctul de vedere al procentului populației aflată sub arme, România era întrecută doar de Franța.

II. Cercetarea surselor edite (regulamente, manuale de instrucție, memorii, legi, dezbateri parlamentare), cât și a surselor de arhivă a evidențiat faptul că, în a doua jumătate a secolului XIX, societatea românească era marcată de fascinația pentru conduita și uniforma militară, ca simboluri ale masculinității. În special prin introducerea serviciului obligatoriu în armată, rolul ofițerului s-a schimbat cu totul sub raportul său moral și social. Demersul a pus în lumină tipurile de onoruri și poziții solicitate de ofițeri în stat, cum și-au imaginat, de fapt, corpul ofițerilor rolul în cadrul unei societăți a onoarei. Putem conchide că, până la Primul Război Mondial, rostul ofițerului era imaginat, în teoria pedagogică militară, ca „educator al poporului”, după cum armata devenea „școală a patriotismului”. Ofițerul influența noul ideal al masculinității, identificându-se puternic cu simbolurile militare: uniformă, conduită, fascinația pentru forță și apărarea onoarei personale, în timp ce formația militară constituia un important vehicul de ascensiune socială. Analizând atât profilul comportamental propus corpului ofițeresc, cât și influența acestuia în viața civilă, putem concluziona că s-a manifestat un puternic isomorfism între onoarea definită în cadrul instituțiilor militare și cea cultivată în viața civilă. Prin urmare, am surprins interpretarea dată onoarei în mediile militare, referențialul simbolic presupus în relația cu societatea, investigând imaginea de sine și poziția ofițerului în societate. Am remarcat faptul că orice aspirant la gradă era informat că nu putea urma o carieră militară, dacă nu avea o familie respectabilă și nu dispunea de acele calități și virtuți civice, menite să-l facă stimabil atât în interiorul corpului ofițeresc, cât și în acela al civililor cu funcții importante în aparatul de stat.

III. Dintre toate atributele conduitei militare, onoarea apărea drept un concept-umbrelă, chintesență a calităților care trebuiau să caracterizeze bunul ofițer și să susțină așa-numitul *esprit de corp*. Onoarea ofițerului era cultivată nu pentru a-i servi exclusiv sieși

ori pentru a-i asigura o poziție socială aleasă, ci pentru a-l face mai determinat moral în acțiunile pentru care era, în fapt, instruit. Deși pe alocuri interșanjabile, onoarea unui civil și cea a unui militar se diferențiau de la un punct, în ceea ce privește ierarhia reperelor militare. Onoarea putea fi bunul cel mai de preț pentru un civil, însă pentru un ofițer acel bun trebuia să aibă o reprezentare abstractă și impersonală: patria. În plus, onoarea cerea ca și în viața civilă a ofițerului să se manifeste această demnitate, urmărindu-se răspândirea și generalizarea comportamentului ori valorilor cazone dincolo de mediul militar. Pregătirea și instrucția jucau rolul cheie. O importantă parte a educației militare se referea la însușirea comportamentului civilizată, respectarea etichetei în discuții, evitarea celor mai banale ofense și insulte, pricini ale multor discuții despre onorabilitate. La nivelul foarte subiectiv și dificil al interacțiunilor inter-personale, preocuparea principală rămânea considerația acordată celorlalți după eticheta aproape standardizată a *gentleman*-ului perfect. Codul comportamental, extraordinar de strict, impunea ofițerilor controlul atent al gesturilor, atitudinilor, tonalității glasului, cântărirea vorbelor și amplitudinea zâmbetului în societate și la prezentări, plecând de la mimica feței, care nu trebuia să exprime supărarea sau indispoziția, să trădeze nervozitatea sau iritarea.

IV. Europa întreagă era marcată, în special în urma înfrângerii Franței din 1871, de ideologia unui militarism agresiv. Armata contribuia la definitivarea ideologiei naționale prin generarea unei conștiințe a apartenenței la o entitate colectivă. Se impune o scurtă comparație între cazul românesc și cel general european. De la început, armatele bazate pe recrutare, create în Franța sau Prusia, erau socotite școli ale națiunii or chiar, metonimic, privite ca reprezentând națiunea ca întreg. Nu doar victoria Germaniei în 1871 în fața Franței, ci și lecția Războiului Civil American erau pline de sugestii pentru strategii militare, în ideea de a mobiliza resursele naționale. În special militarismul prusac vedea războiul ca o trăsătură vitală a relațiilor dintre națiuni. Darwinismul social și creștinismul mușchiular, ale căror idei le regăsim în textele ofițerilor români, sugerau că războiul era, de fapt, un concept pozitiv, o virtute creștină. Războiul părea o aspirație bărbătească, elevată: dezvolta noblețea spiritului, curajul, spiritul de sacrificiu, putând fi cel mai mare purificator al raselor și națiunilor care exageraseră cu ultra-rafinamentul și civilizarea. Ofițerii Marelui Stat Major al României au susținut asemenea idei, iar la sfârșitul secolului XIX ordinele ministeriale și ale comandamentelor militare recomandau cu insistență tuturor ofițerilor, de orice grad și orice armă, cultivarea „calităților morale” și a „sentimentului militar”, pentru a întreține în corpurile de trupă cultura tradițiilor militare. Ghidul moral al soldaților făcea parte dintr-un program pedagogic, iar instrucțiunile aveau în vedere modul în care se preda educația militară.

V. Analiza materialelor a reliefat faptul că, începând cu anul 1871, voci importante ale armatei române s-au pronunțat în favoarea unui model de societate cazonă, tipic german,

în care discursul onoarei ocupa un loc central. Ca exemplu ilustrativ, definiția onoarei propusă de generalul Constantin Hârjeu (1856-1928) teoretiza noul rost civilizator-educativ al instituțiilor militare după modelul prescris de Împăratul Germaniei Wilhelm I, în 1874, în plin proces de fundamentare teoretică a militarismului german. Din acest motiv, cercetarea a urmărit cum, odată formulat, conceptul de „cetățean soldat” ori „soldat cetățean”, a afectat viața civilă și în ce măsură ele implicau convingerile și justificările politice, culturale, sociale. Pornind de aici, o întrebare la care cercetările au încercat să răspundă s-a referit la influența militarismului asupra societății și vieții civile. Prin „militarism” nu am înțeles preocuparea comună a vechilor abordări istoriografice, care urmăreau să sublinieze în ce fel luarea deciziilor militare și acțiunile respective au dominat sfera politică, ci cum socializarea militară în timp de pace afecta structurile societății civile și mentalitățile. Evidența a reliefat faptul că serviciul militar generalizat promova impulsul pentru aducerea sistematică, ritualizată, a violenței în sfera civilă.

VI. Cercetările au reliefat faptul că ofițerii instructori români puneau în practică o combinație insidioasă între dinamica grupurilor și îndobținerea ideologică, prin care lașitatea în fața inamicului era considerată rușinea supremă, iar concepul de onoare devenea pilonul central al unui discurs pedagogic al armatei. Cel mai important lucru pentru educația militarilor era ca instinctul onoarei să-l copleșească pe cel de conservare. Totodată, am detaliat că, în cultura militarismului, ideile contradictorii despre onoare aveau un impact complex. Ea ajuta la deținerea și cultivarea unor virtuți specifice, necesare câștigării unei lupte: curaj, putere, loialitate, simțul datoriei. Dar, totodată, codul onoarei pretindea că demonstrarea acestor virtuți de către combatanți presupunea înțelegerea contextului în care erau ele folosite, inclusiv când nu erau în interesul societății sau al armatei din care făceau parte. Așadar, pe lângă determinarea în luptă, sentimentul onoarei trebuia, simultan, să încurajeze adversarii să nu renunțe la regulile comportamentului onorabil. Ofițerii erau sfătuiți să lupte în așa fel încât să păstreze sensul onoarei personale, mai curând decât să câștige prin orice mijloace. Se considera că numai așa societatea continua să prețuiască și să onoreze pe aceia care câștigă, spre deosebire de situația în care unii combatanți ignorau codul de onoare, comportându-se într-o manieră dezonorantă pentru a-și scurta calea spre victorie. Potrivit ofițerilor români, războinicii își câștigau onorabilitatea demonstrându-și curajul lor; masacrarea femeilor, copiiiilor ori inamicilor care se predaseră nu înseamna curaj și nu aducea onoare. În manualele de instrucție românești erau date exemple de „umanitate către învinși”, considerația pentru bravura și sacrificiile adversarului etc. Refuzul de a ucide îi permitea soldatului să arate trăsături onorabile, cum ar fi mila, generozitatea și mărinimia. Războinicul care triumfa, apoi îi menaja pe cei înfrânți, își câștiga onoarea încă odată. Onoarea era, prin urmare, contradictorie. Putea limita excesele în conflicte, dar avea posibilitatea să le și încurajeze. Ideile asociate cu onoarea, cum ar fi loialitatea,

datoria sau supunerea, puteau determina pe un om să facă acțiuni care, altfel, ar fi considerate greșite. Ținerea cuvântului dat era unul dintre aspectele centrale ale codului de onoare militar.

VII. Deopotrivă, am urmărit atitudinea armatei, ca instituție, și, în particular, a înalților ofițeri, față de utilitatea duelului ca mijloc de rezolvare a afacerilor de onoare, luând în analiză atât dezbaterile teoretice despre rolul și rostul duelului în armată (încurajarea sau descurajarea fenomenului), cât și în ce măsură acesta era considerat o modalitate de întărire a caracterului, de dezvoltare a bravurii în luptă. În cadrul dezbaterilor, reflecțiilor și expunerilor inventariate care au marcat teoria pregătirii militare, am distins două atitudini diferite legate de tranșarea afacerilor de onoare pe calea armelor. Prima, cea oficială, căuta să restrângă, pe cât posibil, efectele devastatoare pe care le putea avea un duel militar dus până la capăt. Autodecimarea trupelor în condiții de război părea lipsită de orice rațiune, dacă privim strict cantitativ situația efectivelor, dar și dacă ținem cont de rațiunea pentru care fuseseră mobilizate: apărarea statului de un inamic extern. Cealaltă viziune puna accentul pe determinarea în luptă, pe calitatea pregătirii și respectarea codului de onoare militar. Ea tolera, informal, rezolvarea chestiunilor de onoare pe calea armelor, în cazul ofițerilor, tocmai pentru a le oțeli caracterul și a-i familiariza cu pericolul morții. Cu siguranță aceasta este și explicația numeroaselor cazuri de duel în care erau implicați preponderent ofițeri, în cazul cărora încă strângem date pentru a avea un tablou statistic detaliat.

Concluzia noastră este că, din perspectiva convingerilor militariste, duelul nu era doar o instituție care și-a dovedit viabilitatea istorică, ci reprezenta o modalitate abilă de a stăvili generalizarea comportamentului pacifist, putând să conducă la pierderea spiritului combativ al oștilor. În plină dezbateră despre rolul duelului într-o societate modernă - pe marginea incidentului Filipescu-Lahovari (1897) - unele voci defineau duelul și chestiunile de onoare drept părți integrante ale educației și formației militare, fără de care însăși forța statului ar fi slăbită, iar monarhia amenințată. Observatorii își exprimau îngrijorarea că interzicerea totală a duelului avea să ducă la armate lașe pe câmpul de luptă, la slăbirea spiritului combativ, la frica în fața morții. Onoarea era considerată garanție a puterii armate.

Diseminarea rezultatelor.

1.3. Selectarea, organizarea și interpretarea informațiilor obținute în vederea participării la o conferință internațională și publicarea studiului într-o publicație inclusă în bazele de date internaționale.

a. Publicații

- *A fi ofițer. Onoare și imagine de sine în România modernă (1859-1918)*, în volumul *De la fictiv la real: imaginea, imaginarul, imagologia*, Coordonatori: Andi Mihalache & Silvia Marin-Barutcieff, Iași, Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, 2010, p. 649-679.

- *Honor and Death in Romanian Militarist Discourse (1859-1918)*, pentru volumul *Dying and Death in 18th-21st Century Europe. Refiguring Death Rites in Europe* in *Annales Universitatis Apulensis*, 2010, Series Historica, sub tipar.

b. Comunicări

-*Honor and Death in Romanian Militarist Discourse (1859-1918)*, la conferința internațională *Dying and Death in 18th-21st Century Europe. Refiguring Death Rites in Europe*, September 3-5, 2010, Alba Iulia, Romania.